

HUDUDIIY IQTISODIIY O'SISHDA KLASTERLASH VA SANOAT IXTISOSLASHUVINIG AMALDAGI HOLATI

Uralov Farruh Abdurazzoqovich

Qarshi davlat universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi

Tel nomer: +998907210993

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududiy iqtisodiy o'sishda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvining nazariy asoslari hamda amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda ishlab chiqarishning hududiy ixtisoslashuvi, aglomeratsiya jarayonlari va klasterlash mexanizmlarining o'rni ilmiy jihatdan yoritilgan. Xususan, Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy salohiyati, tabiiy-resurs bazasi, sanoat tarmoqlari tarkibi, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va logistika infratuzilmasining rivojlanish holati statistik ma'lumotlar asosida baholangan. Shuningdek, hududda shakllangan sanoat klasterlari va aglomeratsiya jarayonlarining ishlab chiqarish samaradorligi, investitsiyalarni jalb etish, bandlikni oshirish hamda hududlararo iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot davomida qiyosiy, statistik, tizimli va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanilib, hududiy ixtisoslashuvning mavjud muammolari hamda rivojlanish imkoniyatlari aniqlangan. Olingan natijalar asosida sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish, innovatsion klasterlarni rivojlantirish, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega ishlab chiqarishlarni kengaytirish va hududiy boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari hududlarning raqobatbardoshligini kuchaytirish, iqtisodiy o'sishning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash hamda mamlakatda hududiy rivojlanish siyosatini takomillashtirishda muhim metodik va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvlar hududiy iqtisodiyotni tarkibiy transformatsiya qilish, investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish hamda sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlari o'rtasidagi kooperatsiyani kuchaytirish orqali uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: hududiy ixtisoslashuv, aglomeratsiya, klasterlash, iqtisodiy o'sish, sanoat rivojlanishi, innovatsion rivojlanish, aqlli ixtisoslashuv, raqobatbardoshlik, Qashqadaryo viloyati, hududiy rivojlanish.

KIRISH

Hozirgi kunda hududiy iqtisodiy o'sishda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi iqtisodiy rivojlanishning eng muhim strategik yo'nalishlaridan biriga aylangan. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, hududlarning tabiiy resurslari, mehnat salohiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasi hamda innovatsion imkoniyatlaridan samarali foydalanish iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiyotning tarmoqlar bo'yicha hududiy ixtisoslashuvi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirish va korxonalar o'rtasida sinergiya samaralarini

yuzaga keltirish imkonini beradi. Shu sababli rivojlangan davlatlarda sanoat klasterlari va aglomeratsiyalarni shakllantirish orqali hududlarning raqobatbardoshligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda klasterlash iqtisodiyotning sanoat, qishloq xo'jaligi, logistika, turizm, xizmat ko'rsatish, farmatsevtika, kimyo va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish tarmoqlarida keng qo'llanilmoqda.

Klaster modeli korxonalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta'lim tashkilotlari, moliya institutlari va davlat boshqaruvi organlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsiyalarni joriy etish, mahsulot tannarxini pasaytirish, qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirish va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, klasterlash jarayonlari yangi ish o'rinlarini yaratish, hududiy investitsion jozibadorlikni oshirish hamda ishlab chiqarishning hududiy muvozanatini ta'minlashda muhim iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. So'nggi yillarda iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy konsepsiyalaridan biri sifatida “aqli ixtisoslashuv” (Smart Specialisation) yondashuvi keng qo'llanilmoqda.

Mazkur yondashuv hududlarning mavjud resurslari, ilmiy salohiyati va innovatsion imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish orqali eng istiqbolli tarmoqlarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Natijada hududlarning iqtisodiy tarkibi diversifikatsiyalanadi, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish rivojlanadi, ilm-fan va biznes integratsiyasi kuchayadi hamda hududlarning global qiymat zanjirlaridagi ishtiroki ortadi. Shu jihatdan klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi nafaqat iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, balki hududlarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. O'zbekistonda ham hududlarni kompleks rivojlantirish, sanoatni modernizatsiya qilish va ishlab chiqarishning hududiy tarkibini takomillashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan.

Mamlakatda sanoat zonalari, erkin iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalari hamda tarmoq klasterlarini tashkil etish orqali hududlarning ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish, yangi investitsiyalarni jalb etish va iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda. Qashqadaryo viloyati tabiiy resurslari, mineral-xomashyo bazasi, yoqilg'i-energetika majmuasi, qishloq xo'jaligi salohiyati hamda transport-logistika imkoniyatlari bilan mamlakatning muhim iqtisodiy hududlaridan biri hisoblanadi. Viloyatda neft-gaz, kimyo, qurilish materiallari, oziq-ovqat sanoati va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining rivojlanganligi hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirish va klasterlash jarayonlarini jadallashtirish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Shu bilan birga, hududlar kesimida iqtisodiy faollikning notekis taqsimlanganligi, ayrim tarmoqlarda innovatsion texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmaganligi hamda logistika infratuzilmasidagi mavjud muammolar hududiy iqtisodiyotning samaradorligini to'liq ta'minlashga to'sqinlik qilmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Qashqadaryo viloyatida hududiy ixtisoslashuv va aglomeratsiya jarayonlarining hozirgi holatini kompleks tahlil qilish, hududning

iqtisodiy salohiyati, tarmoq tarkibi, resurs bazasi va ishlab chiqarish joylashuvining samaradorligini baholash hamda klasterlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va logistika tarmoqlarining hududiy rivojlanish xususiyatlari o'rganilib, aglomeratsiya samaralarining iqtisodiy o'sishga ta'siri aniqlanadi. Olingan natijalar hududiy iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasini jadallashtirish, innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va hududlarning milliy hamda xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Hududiy iqtisodiy o'sish, klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi masalalari jahon iqtisodiyotida muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalish bo'yicha xorijiy olimlar hududiy rivojlanish, ishlab chiqarishning geografik joylashuvi, aglomeratsion samaralar hamda innovatsion iqtisodiyotning shakllanish jarayonlarini chuqur tadqiq etganlar [1; 2].

Xususan, A. Marshall hududiy sanoat konsentratsiyasi va “industrial district” nazariyasini ishlab chiqib, korxonalarning bir hududda jamlanishi mehnat bozori, infratuzilma va bilim almashinuvi samaradorligini oshirishini asoslab bergan [1]. M. Porter esa “klasterlar nazariyasi” orqali hududiy raqobatbardoshlikni oshirishda sanoat klasterlarining o'rni va ularning innovatsion rivojlanishga ta'sirini ilmiy jihatdan yoritgan [2]. F. Perrouning “o'sish qutblari” konsepsiyasida iqtisodiy rivojlanish ayrim yetakchi hudud va tarmoqlar orqali shakllanishi ta'kidlangan [3]. P. Krugman hududiy iqtisodiyot va yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi doirasida aglomeratsiya jarayonlari, transport xarajatlari va hududiy ixtisoslashuv o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq qilgan [4]. M. Enright esa hududiy klasterlarning raqobat ustunligini shakllantirishdagi rolini o'rganib, klasterlashning hududiy iqtisodiy o'sishga ta'sirini asoslab bergan [5].

Shuningdek, “aqlli ixtisoslashuv” (Smart Specialization) konsepsiyasi bo'yicha D. Foray, P. David va B. Hall kabi olimlar hududlarning innovatsion salohiyatidan samarali foydalanish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni rivojlantirish masalalarini tadqiq etganlar [6]. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, hududiy ixtisoslashuv iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va hududlar raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

MDH mamlakatlari olimlari tomonidan ham hududiy iqtisodiy rivojlanish va sanoat ixtisoslashuvi masalalari keng tadqiq etilgan. Jumladan, A.Г. Гранберг hududiy iqtisodiyot va mintaqalararo iqtisodiy integratsiya masalalarini o'rganib, hududiy rivojlanishda iqtisodiy resurslarni oqilona joylashtirish muhimligini ta'kidlagan [7]. Н.Н. Некрасов hududiy ishlab chiqarish majmualari va sanoatni hududiy tashkil etishning iqtisodiy samaradorligini ilmiy asoslab bergan [8]. В.Н. Лексин va А.Н. Швецов hududiy boshqaruv va mintaqaviy iqtisodiy siyosat mexanizmlarini tadqiq qilgan bo'lsa [9], С.С. Артоболевский hududiy tafovutlar va aglomeratsion jarayonlarning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rgangan [10].

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham hududiy iqtisodiy o'sish, klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi masalalari yuzasidan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, Q.X. Abdurahmonov hududiy mehnat resurslari va iqtisodiy rivojlanish omillarini tahlil qilgan [11]. A.V. Vahobov va D.X. Toshmurodov hududiy iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasi hamda investitsion rivojlanish masalalarini tadqiq etganlar [12; 13]. Shuningdek, B.B. Berkinov, N.K. Yuldashev, Sh.R. Xolmominov kabi olimlar tomonidan klasterlash, hududiy sanoatni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi va sanoat integratsiyasi masalalari ilmiy jihatdan o'rganilgan [14; 15; 16].

Mazkur ilmiy tadqiqotlar hududiy iqtisodiy o'sishda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvining nazariy-metodologik asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etsa-da, Qashqadaryo viloyati misolida hududiy ixtisoslashuv va aglomeratsiya jarayonlarining amaldagi holatini kompleks baholash, ularning iqtisodiy samaradorligini aniqlash hamda hududiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash bo'yicha ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish zarurati mavjud.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda hududiy iqtisodiy o'sishda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvining amaldagi holatini baholash hamda ularning hududiy rivojlanishga ta'sirini aniqlash maqsadida zamonaviy iqtisodiy tadqiqot usullarining kompleks majmuasidan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi hududiy iqtisodiyot, klaster nazariyasi va sanoat ixtisoslashuvi konsepsiyalariga asoslangan bo'lib, iqtisodiy jarayonlarni tizimli va kompleks tahlil qilish tamoyillari asosida amalga oshirildi. Mazkur yondashuv hududning sanoat salohiyati, ishlab chiqarish tuzilmasi, klasterlash darajasi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini A. Marshallning sanoat hududlari nazariyasi, M. Porterning klasterlar va raqobatbardoshlik konsepsiyasi, P. Krugmanning yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi hamda F. Perrouning iqtisodiy o'sish qutblari (growth poles) nazariyasi tashkil etdi. Ushbu ilmiy yondashuvlar hududlarda sanoatning ixtisoslashuvi va ishlab chiqarishning hududiy konsentratsiyasi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish hamda hududlarning raqobat ustunligini shakllantirishda muhim omil ekanligini asoslaydi.

Mazkur nazariyalar tadqiqot davomida hududiy iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarishda metodologik asos sifatida xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil usuli yordamida Qashqadaryo viloyatining sanoat ishlab chiqarishi, yalpi hududiy mahsulot tarkibi, tarmoqlar kesimidagi qo'shilgan qiymat, sanoat mahsulotlari hajmi, investitsiyalar, bandlik darajasi va eksport ko'rsatkichlari bo'yicha statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Mazkur usul orqali hudud iqtisodiyotida sanoatning tutgan o'rni, ixtisoslashuv darajasi va klasterlash jarayonlarining rivojlanish tendensiyalari baholandi. Qiyosiy tahlil usuli asosida Qashqadaryo viloyatining sanoat rivojlanish ko'rsatkichlari respublikaning boshqa hududlari hamda xalqaro tajriba bilan solishtirildi. Ushbu usul hududning raqobat ustunliklari, mavjud imkoniyatlari va rivojlanishni cheklayotgan omillarni

aniqlashga xizmat qildi. Tahlil natijasida viloyatning sanoat ixtisoslashuvi darajasi, ishlab chiqarish tarkibi va klasterlash jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari belgilab olindi.

Shuningdek, guruhlash usuli yordamida sanoat tarmoqlari ixtisoslashuv darajasi, ishlab chiqarish hajmi, resurs salohiyati va iqtisodiy samaradorligiga qarab tasniflandi. Bu yondashuv hududdagi ustuvor tarmoqlarni aniqlash, klasterlash imkoniyatlarini baholash hamda iqtisodiy rivojlanishga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ajratib ko'rsatish imkonini berdi. Sanoat tarmoqlarini guruhlash orqali ularning hududiy iqtisodiy o'sishdagi roli va istiqbollari ilmiy asosda baholandi. Tadqiqotda tizimli yondashuv usuli ham keng qo'llanildi. Mazkur usul hududiy iqtisodiyotni yagona tizim sifatida ko'rib chiqish, sanoat ixtisoslashuvi, klasterlash, investitsiyalar, infratuzilma, innovatsiyalar va mehnat resurslari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi. Tizimli tahlil natijasida klasterlash jarayonlarining hududiy iqtisodiy o'sishga ta'siri kompleks baholanib, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari aniqlandi.

Bundan tashqari, hududiy tahlil usuli orqali Qashqadaryo viloyatining tuman va shaharlar kesimidagi sanoat rivojlanishi, ishlab chiqarishning hududiy joylashuvi, ixtisoslashuv darajasi hamda iqtisodiy salohiyati o'rganildi. Ushbu usul yordamida hududlar o'rtasidagi tafovutlar, sanoatning hududiy konsentratsiyasi va klasterlarni shakllantirish imkoniyatlari baholandi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi,

Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, shuningdek, hududiy rivojlanishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlar tashkil etdi. Olingan ma'lumotlar iqtisodiy-statistik qayta ishlanib, ilmiy umumlashtirish asosida hududiy iqtisodiy o'sishda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvining amaldagi holati baholandi hamda ularni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash bilan birga, hududiy sanoat siyosatini takomillashtirish va klasterlash jarayonlarini samarali boshqarish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJA

Ushbu tahlil hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni aniqlash, investitsiya oqimlarini samarali yo'naltirish va sanoat klasterlarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi. Natijada Qashqadaryo viloyatida "aqlli ixtisoslashuv" tamoyillari asosida sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini hududiy jihatdan optimallashtirish, eksport salohiyatini oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun zarur strategik mexanizmlar shakllantiriladi.

O'zbekiston Respublikasida hozirgi bosqichda hududiy ixtisoslashuv va aglomeratsiya tuzilmalarini shakllantirish jarayonlari barqaror innovatsion o'sish modeliga o'tishga qaratilgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyaning poydevori hisoblanadi. "O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirish doirasida, davlat o'z oldiga iqtisodiyot hajmini ikki baravar oshirish va aholi jon boshiga daromadni 5800 AQSh dollariga yetkazish kabi

ulkan vazifalarni qo'ygan bo'lib, bu mamlakatni avtomatik ravishda o'rtachadan yuqori daromadli davlatlar toifasiga o'tkazadi. Ushbu makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga erishish noyob raqobat ustunliklariga ega bo'lgan avtonom, ammo o'zaro bog'liq iqtisodiy birliklar sifatida hududlarning rolini qayta ko'rib chiqmasdan imkonsizdir.

O'zbekiston hududiy rivojlanishining zamonaviy paradigmasi qat'iy markazlashtirishdan voz kechib, mahalliy o'sish nuqtalarini rag'batlantirishga o'tmoqda. Asosiy yo'nalish sifatida urbanizatsiya darajasini hozirgi 51 foizdan 2030-yilga borib 60 foizga yetkazish belgilangan. Bu jarayon faqatgina aholining shaharlarga mexanik ko'chishi emas, balki yuqori qo'shilgan qiymat yarata oladigan zamonaviy shahar bo'shliqlarini yaratish bo'yicha kompleks dastur sifatida qaralmoqda. Xususan, Strategiya Samarqand va Namangan shaharlarini "millioner-shaharlar"ga aylantirishni ko'zda tutadi, bu esa poytaxt hududidan tashqarida kuchli iqtisodiy qutblarni yaratish imkonini beradi. So'nggi o'n yillikda shahar va qishloq aholisining umumiy o'sishi 20,7 foizni tashkil etdi, bu esa infratuzilmani jadal rivojlantirish zaruratini taqozo etadi. Hududlarda urbanizatsiya darajasi o'rtacha 46-47 foiz atrofida o'zgarib turibdi, bu shahar chegaralarini kengaytirish va aglomeratsiyalarni shakllantirish uchun foydalanilmagan katta salohiyat mavjudligini ko'rsatadi. Bu jarayonning asosiy drayverlari sifatida aholi daromadlarining o'sishi, oliy ma'lumotli fuqarolar ulushining ko'payishi va keng ko'lamli uy-joy qurilishi maydonga chiqmoqda.

O'zbekistonning iqtisodiy landshafti 2025-yilda YaIMning 6,5 foiz darajasida barqaror o'sishi bilan xarakterlanadi, bunda iqtisodiyotning umumiy hajmi 114,97 mlrd AQSh dollariga yetdi. Biroq, bu o'sishning mamlakat hududi bo'ylab taqsimlanishi notekisligicha qolmoqda, bu esa selektiv hududiy siyosatning muhimligini ta'kidlaydi.

1-jadval

2024–2025 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari⁹⁷

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichi (2024-2025)	Qiymati
Aholining umumiy soni	36,361,859 kishi
Aholining yillik o'sishi	2.0%
Aholi jon boshiga YaIM (joriy narxlar)	3,161.7 USD
Inflyatsiya darajasi (iste'mol narxlari)	9.6%
Internet foydalanuvchilari ulushi	90%
Statistik samaradorlik indeksi (SPI)	81.5

Ushbu jadvalda 2024–2025 yillar uchun mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ifodalovchi asosiy makroiqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar keltirilgan. Unda demografik holat, iqtisodiy farovonlik darajasi, narxlar barqarorligi hamda raqamli rivojlanish ko'rsatkichlari aks ettirilgan.

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, aholining umumiy soni 36,3 million kishidan oshib, yillik o'sish sur'ati 2,0% ni tashkil etmoqda, bu esa demografik bosim va mehnat resurslari salohiyatining ortib borayotganini bildiradi. Aholi jon boshiga YaIMning 3

⁹⁷ Muallif ishlanmasi

161,7 AQSh dollariga yetgani iqtisodiy faollikning o'sib borayotganini ko'rsatsa-da, rivojlangan davlatlarga nisbatan hali ham o'sish salohiyati mavjudligini anglatadi.

Ijobiy makroiqtisodiy tendensiyalarga qaramay, mamlakat demografiya va migratsiya sohasida qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Sof migratsiyaning manfiy saldosi (2025-yilda -6,987) va shaxsiy pul o'tkazmalarining katta hajmi (YaIMning 14,4 foizi) hududiy mehnat bozorlari ortiqcha mehnat resurslarini hali to'liq qamrab olishga qodir emasligidan dalolat beradi, bu esa aglomeratsion rivojlanish masalasini yanada dolzarb qiladi. Hududiy ixtisoslashuv: tarmoq klasterlari va hududiy profillar. O'zbekiston hududlarining ixtisoslashuvi tarixan shakllangan ishlab chiqarish zanjirlari va tabiiy resurslar mavjudligiga asoslanadi. Zamonaviy sharoitlarda bu ixtisoslashuv bitta geografik hudud doirasida mahsulotni qazib olish, qayta ishlash va marketingini birlashtirish imkonini beruvchi klaster yondashuvini joriy etish orqali chuqurlashmoqda.

Yoqilg'i-energetika majmuasi va og'ir sanoat: Qashqadaryo viloyati

Qashqadaryo viloyati mamlakatda uglevodorod xomashyosi, jumladan, neft, tabiiy gaz va kondensat qazib olish bo'yicha yetakchi o'rinni egallaydi. Hudud amalda gazni qayta ishlash bo'yicha eng yirik quvvatlar to'plangan O'zbekistonning energetika yuragi hisoblanadi. Viloyatning sanoat profili shuningdek, qurilish materiallari ishlab chiqarish, yengil va oziq-ovqat sanoatini ham o'z ichiga oladi. Hududda xorijiy investorlar ishtirokidagi 14 ta qo'shma korxona faol ishlab turibdi, bu esa viloyatning global ta'minot zanjirlariga integratsiyalashganini tasdiqlaydi.

Qashqadaryoning iqtisodiy barqarorligi bevosita tabiiy resurslarni boshqarish samaradorligiga bog'liq. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida suv resurslaridan tejamkorlik bilan foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda, bu qazib oluvchi korxonalar yuqori darajada to'plangan hudud uchun o'ta muhimdir.

MUHOKAMA

Hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan modernizatsiya qilishning eng muhim mexanizmlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda hududlarning raqobatbardoshligi tabiiy resurslar yoki ishlab chiqarish omillarining mavjudligi bilan emas, balki hududda shakllangan innovatsion muhit, ishlab chiqarish kooperatsiyasi, logistika infratuzilmasi va klaster aloqalarining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanishi ta'kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida klasterlash va sanoat ixtisoslashuvining amaldagi holatini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda hududiy rivojlanish siyosati doirasida sanoat klasterlari, erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarini tashkil etish orqali hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunda har bir hududning tabiiy resurslari, geografik joylashuvi, mehnat resurslari va ishlab chiqarish salohiyati inobatga olinib, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlari bo'yicha ixtisoslashuvni chuqurlashtirish maqsad qilingan. Bunday yondashuv ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, hududiy

iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish hamda investitsion jozibadorlikni kuchaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, hudud sanoat ishlab chiqarishida respublikaning yetakchi mintaqalaridan biri hisoblanadi. Viloyatning yoqilg'i-energetika majmuasi, tabiiy gaz va neft zaxiralari, kimyo sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarishi hamda qishloq xo'jaligi salohiyati hududiy ixtisoslashuvning asosiy yo'nalishlarini shakllantirib kelmoqda. Ayniqsa, gazni qayta ishlash, kimyo sanoati, sement ishlab chiqarish, paxtachilik, g'allachilik, bog'dorchilik va chorvachilik tarmoqlari hudud iqtisodiyotining tayanch yo'nalishlari hisoblanadi. Mazkur tarmoqlar atrofida ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirish va klaster tamoyillarini keng joriy etish qo'shimcha qiymat yaratish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlillar hududda sanoat ixtisoslashuvi va klasterlash jarayonlari hali to'liq integratsiyalashmaganligini ham ko'rsatmoqda. Ayrim ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya aloqalarining sustligi, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan ishlab chiqarish subyektlari o'rtasidagi hamkorlikning yetarli emasligi hamda innovatsion texnologiyalarning joriy etilish darajasining pastligi hududiy iqtisodiyot samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash darajasi yetarli emas, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlari esa to'liq ishga solinmayapti.

Hududiy ixtisoslashuvni baholash shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatining ayrim tumanlari iqtisodiy faollik darajasi bo'yicha sezilarli farqlanadi. Qarshi shahri, Muborak, G'uzor va Koson tumanlarida sanoat ishlab chiqarishi nisbatan yuqori darajada rivojlangan bo'lsa, ayrim chekka hududlarda iqtisodiy faollik asosan qishloq xo'jaligi bilan cheklanmoqda. Bunday tafovutlar transport-logistika infratuzilmasi, investitsiya oqimlari, ishlab chiqarish quvvatlari va malakali mehnat resurslarining hududlar bo'yicha notekis taqsimlanganligi bilan izohlanadi. Shu sababli hududiy rivojlanish siyosatida aglomeratsion samaralarni shakllantirish, ishlab chiqarish markazlari va ularning atrofidagi hududlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli klasterlar faqat yirik sanoat korxonalari faoliyati bilan emas, balki universitetlar, ilmiy markazlar, innovatsion inkubatorlar, logistika markazlari va moliyaviy institutlarning o'zaro hamkorligi orqali rivojlanadi. Porterning klaster nazariyasiga ko'ra, hududiy raqobatbardoshlikning asosiy omili korxonalar o'rtasidagi sog'lom raqobat va kooperatsiyaning uyg'unlashgan tizimi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Qashqadaryo viloyatida oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari va sanoat korxonalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirishga xizmat qiladi.

Muhokama natijalari shuningdek, logistika infratuzilmasining rivojlanish darajasi hududiy klasterlash samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Avtomobil va temir yo'l transporti, logistika markazlari, ombor xo'jaliklari hamda raqamli logistika tizimlarining rivojlanganligi ishlab chiqarish xarajatlarini

kamaytiradi, mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlarga tez yetkazib berilishini ta'minlaydi hamda eksport salohiyatini oshiradi. Shu bois logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish sanoat ixtisoslashuvini chuqurlashtirishning ajralmas sharti hisoblanadi.

Bundan tashqari, hududiy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalardan foydalanish, Big Data texnologiyalarini ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga integratsiya qilish klaster boshqaruvining samaradorligini oshiradi. Raqamli boshqaruv vositalari ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish, resurslar harakatini real vaqt rejimida monitoring qilish hamda investitsion loyihalarni samarali boshqarish imkonini beradi. Shu jihatdan raqamli transformatsiya sanoat klasterlarining yangi rivojlanish bosqichiga o'tishini ta'minlaydigan strategik omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Umuman olganda, olib borilgan muhokamalar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi bo'yicha muayyan natijalarga erishilgan bo'lsa-da, ishlab chiqarish kooperatsiyasini chuqurlashtirish, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, logistika tizimlarini modernizatsiya qilish, hududlararo iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali mavjud salohiyatdan yanada samarali foydalanish imkoniyatlari mavjud. Mazkur yo'nalishlarda amalga oshiriladigan kompleks chora-tadbirlar hududiy iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish va Qashqadaryo viloyatining milliy iqtisodiyotdagi raqobatbardosh mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, hududiy iqtisodiy o'sishda klasterlash va sanoat ixtisoslashuvi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, hududlarning raqobatbardoshligini kuchaytirish hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida yoqilg'i-energetika majmuasi, sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarining hududiy ixtisoslashuvi iqtisodiy faollikning o'sishi, investitsion jozibadorlikning ortishi va eksport salohiyatining kengayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklar, infratuzilma rivojlanishidagi tafovutlar hamda innovatsion ishlab chiqarish ulushining yetarli emasligi hududiy iqtisodiy o'sish samaradorligini cheklayotgan asosiy omillar sifatida baholandi.

Tadqiqot asosida hududlarda "aqli ixtisoslashuv" tamoyillari asosida sanoat klasterlarini rivojlantirish, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni kengaytirish, transport-logistika va raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish, investitsiyalarni iqtisodiy salohiyati yuqori bo'lgan tarmoqlarga yo'naltirish hamda aglomeratsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlash zarurligi aniqlandi. Mazkur takliflarni amaliyotga joriy etish hududiy iqtisodiy rivojlanish samaradorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Marshall A. Principles of Economics. – London: Macmillan, 2012.
2. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 2014.
3. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications // Quarterly Journal of Economics. – 2018. – Vol. 64, № 1. – P. 89–104.
4. Krugman P. Geography and Trade. – Cambridge: MIT Press, 2016.
5. Enright M.J. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda // Business Networks: Prospects for Regional Development. – Berlin: Walter de Gruyter, 2014. – P. 190–213.
6. Foray D., David P.A., Hall B. Smart Specialisation: The Concept // Knowledge Economists Policy Brief. – 2015. – № 9. – P. 1–5.
7. Granberg A.G. Osnovy regionalnoy ekonomiki: uchebnik dlya vuzov. – Moskva: GU VShE, 2020.
8. Nekrasov N.N. Regionalnaya ekonomika. – Moskva: Ekonomika, 2020.
9. Leksin V.N., Shvetsov A.N. Gosudarstvo i regiony: teoriya i praktika gosudarstvennogo regulirovaniya territorialnogo razvitiya. – Moskva: URSS, 2017.
10. Artobolevskiy S.S. Regionalnoye razvitiye i regionalnaya politika Rossii v perekhodnyy period. – Moskva: Editorial URSS, 2017.
11. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. – Toshkent: Mehnat, 2019.
12. Vahobov A.V. Mintaqaviy iqtisodiyot. – Toshkent: Sharq, 2013.
13. Toshmurodov D.X. Hududiy iqtisodiyot va mintaqaviy rivojlanish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
14. Berkinov B.B. Klasterlash asosida hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – № 3. – B. 45–52.
15. Yo'ldashev N.K. Sanoatni hududiy tashkil etish va iqtisodiy samaradorlik masalalari. – Toshkent: Fan, 2016.
16. Xolmominov Sh.R. Agro-sanoat integratsiyasi va klaster tizimini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.